

ДИПЛОМАТСКА ПРЕПИСКА СРПСКЕ ВЛАДЕ 1917, Збирка докумената, приредили Миодраг Зечевић и Миладин Милошевић, Београд 1991. стр. 381

Веома значајном 1917. годином — сем објављене архивске грађе војне провенијенције у 31. књизи „Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца“ и објављивања мањих целина докумената у оквиру обраде појединих научних радова (као Д. Јанковић, Крфска декларација) — нико се није целовитије бавио с овог аспекта, посебно не објављивањем српске дипломатске преписке. Многобројни извештаји и преписка су важан и незаобилазан извор за проучавање појава, збивања, процеса и догађаја у историји југословенских народа не само за 1917. већ и за настајање Југославије.

Приређивачи ове збирке су омогућили да се документовано сагледају интереси великих сила, њихов однос према појединим питањима, напори Србије да не буде по страни збивања у међународним односима која је као субјект међународног права била носилац југословенског програма, југословенско питање у сватањима великих држава, њихов став према Србији и многи други проблеми. Приређивачи збирке су настојали да објављивањем прворазредних докумената допринесу објективизирању прошлости што се пости-

же једним универзалним научним захтевом — истином. Збирка је урађена по тематским целинама.

На првих 15 страна Зечевић и Милошевић су дали објашњења уз збирку и констатовали да је I светски рат вођен у циљу нове територијалне и интересне поделе света, а за 1917. основно обележје дају фебруарска и октобарска револуција у Русији и ступање САД у рат на страни Савезника. Централне силе су тада однеле значајне победе на руском и италијанском фронту, а појачан подморнички рат Савезницима је наносио велике губитке. Револуција у Русији је појачала и убрзала опасна превирања у свим земљама. Штрајкују на стотине хиљада, па и милиони радника. Осећа се апатија, општа замореност и неиницијативност на обе стране. Јача снажан антиратни покрет. Савет народних комесара — нова влада образова на у октобарској револуцији крајем новембра — обратио се свим зарађеним земљама предлогом за мир без анексија и контрибуција, што су централне силе прихватиле 15. XII 1917. и потписале примирје.

У ноти савезника за мир тражено је успостављање Србије, Црне Горе и Белгије и евакуација фран-

цуских, руских и румунских територија окупираних од стране централних сила уз праведну накнаду штете, избацивањем Турске у Азију, реорганизација Европе, тј. стварање режима који ће и великим и малим државама обезбедити пуну сигурност и слободу економског развитка и сигурност граница. Ни тајни преговори о миру крајем марта 1917. између бечког двора и Француске вођени преко Сикста Бурбонског нису уродили плодом. Беч је нудио реституцију Алзас-Лорена Француској и успостављање суверенитета Белгије и Србије. Последњој би био осигуран излаз на Море и широки економски уступци. Од Србије је тражено да пред силама Антанте гарантује да ће убудуће спречити све акције уперене на рушење Аустро-Угарске. Покушаји Бугарске да октобра 1917. с Антантом склопи мир нису дали резултата.

Србији, иако је прва нападнута држава у светском рату и цело време се борила на страни савезника, није званично признат статус савезничке државе. У време избијања рата 28. VII 1914. Србија је само са Црном Гором и Грчком имала уговоре за случај рата. Црна Гора је испунила своје уговорне обавезе, док се Грчка извукла под изговором да је уговор веже само у случају бугарског напада и прогласила своју неутралност. Италија, која је у рат ступила 1915, борила се против интереса Србије и стварања југословенске државе, а њу је као и Румунију Антанта придобила уговорима о територијалном проширењу на Јадрану и Банату, што се косило с интересима Србије.

Никола Пашић, председник српске владе, настојао је интернационализовати југословенско питање. Пашић је био свестан да југословенско питање у првом реду зависи од односа са Савезницима и од констелације снага и односа међу појединим државама и дипломатима у савезничким владама. Зато је развио широку личну и дипломатску активност у

оквиру савезника, неутралних земаља и лидера политичких покрета словенских земаља. На питању Балкана се манифестовао империјалистички карактер рата. Такође су на њему изражени интереси зараћених држава више но на маком другом ратном терену. Тако су се око Грчке сукобиле савезнице Италија и Француска.

Грчко питање је за Србију било од посебног интереса, јер је од његовог решавања у великој мери зависио однос Савезника према Солунском фронту на ком се налазила и борила цела преостала српска војска и један број добровољаца. За разлику од Француске и Русије, Енглеска и Италија, свака из својих посебних интереса, настојале су да Солунски фронт буде напуштен и претворен у чисто дефанзиван фронт или само ради одбране Солуна као значајног поморског пункта у Средоземљу. Све је то доводило до сталних трвeња и дезангажовања и неактивности трупа на Солунском фронту. Однос сила Антанте према Солунском фронту је у првом реду био став према Србији и другим државама и народима који су учествовали на страни Савезника. Током 1917. стално је на дневном реду свих међусавезничких конференција одржаних у Риму, Петрограду, Калеу, Шамбериу, Паризу и Лондону питање Солунског фронта. Непрестано је постојала опасност да савезници без консултовања Србије напусте то ратиште. Током целог рата српска влада је настојала да Савезнике убеди у велики значај тог фронта, подвлачећи да офанзива и победа на њему отвара пут коначној победи Савезника, јер би се пресекала основна комуникација Бугарске, Аустро-Угарске и Немачке, која служи за снабдевање Централних сила. Због друкчијих планова Савезника, молбе и настојања српске владе да се Солунски фронт ојача остали су без резултата.

За српску владу на политичком плану велико искушење било је

запостављање српских ратних циљева од стране сила Савезница, које нису имале разумевања за њих, јер се нису уклапала у њихове ратне интересе. У савезничким ратним циљевима од 10. I 1917. предвиђена је рестаурација Србије, док се југословенски ратни циљеви српске владе из 1914. потпуно игноришу. Марта 1917. привремена руска влада је као саставни део ратних циљева Русије истакла југословенски програм. То је била прва званична изјава једне савезничке владе у корист стварања југословенске државе. Али је совјетска влада у својој noti од 30. XII 1917. предвиђала само рестаурацију Србије и Црне Горе и права на самоопредељење југословенске области Аустро-Угарске. То практично значи да се нису могли реализовати ратни циљеви српске владе.

Од посебног значаја су супротности које су постојале у војсци и официрском кору везане за односе између престолонаследника Александра и организације „Уједињење или смрт“ или „Црне руке“ створене 1911, као и супротности те организације и Пашићеве Радикалне странке. Оне су се завршиле хапшењем пуковника Драгутина Димитријевића Аписа и још 9 официра крајем децембра 1916. Они су оптужени да су припремали државни преврат, буну у војсци и атентат на регента Александра. На солунском процесу 1917. осуђени су и стрељани пуковник Апис, мајор Љ. Вујовић и Р. Малобабић. Остали оптужени су кажњени затвором, а многи српски официри су пензионисани. Солунски процес су многи доводили у везу са тајним преговорима о миру између Аустро-Угарске и Француске. У писму цара Карла Сиксту Бурбонском Србији је постављен услов да гарантује да ће спречити сваку агитацију у том погледу. У стрељању Аписа, који је признао учешће у сарајевском атентату, многи аутори виде испуњење једног од главних услова за закључење сепаратног мира.

Српску владу је посебно интересовало добровољачко питање, јер су добровољци у одсудном моменту могли да помогну у ослобађању југословенских земаља и попуни проређених редова српске војске. Добровољци су се отворено залагали за национално ослобођење и стварање заједничке југословенске државе. У добровољачком корпусу Срба, Хрвата и Словенаца дошло је до сукоба између Срба са једне и Хрвата и Словенаца са друге стране. Добровољци се из Русије ипак током 1917. пребацују за Солун. Од њих је у Солуну формирана прва југословенска бригада. Српска влада је са Југословенским одбором имала несугласница и око скупљања југословенских добровољаца из Јужне Америке.

Југословенски одбор и српска влада су имали несугласница иако је крајем 1916. на иницијативу Трумбића дошло до успостављања ближих међусобних односа и непосредних контаката. На Крф је упућен Д. Тринајстић, члан Југословенског одбора, за представника код српске владе, а Стојан Протић је изабран за члана Одбора који је представљао српску владу. Координације у одређеним активностима и обавештености у раду и поред размене чланова ипак није било. Почетком маја 1917. Н. Пашић је позвао Трумбића на Крф ради договора о питању уређења и карактера будуће заједничке државе. Конференција је одржана на Крфу од 15. јуна до 20. VII 1917. На 24. сједници (20. јула) донета је Декларација (изјава) о образовању слободне националне заједничке државе и основним начелима на којима ће се она образовати. Крфском декларацијом српске владе и Југословенског одбора прокламовано је право Срба, Хрвата и Словенаца на ослобођење и уједињење у заједничку државу, која је требало да буде уставна, демократска и парламентарна монархија са династијом Карађорђевића на челу.

У овој збирци донето је 313 докумената, међу којима и неколико оних који не чине дипломатску преписку, али су приложени ради потпунијег сагледавања одређених питања. Намерно су изостављена нека документа која су раније више експлоатисана.

Документа су груписана у тематске целине, и то: I Извештаји о стању у зараћеним земљама (53 документа, стр. 17—72), II Однос Савезника према Србији (Савезници и Србија и питање граница — док. 54—113, стр. 73—134), III Српска мисија у САД (док. 114—132, стр. 135—164) IV Солунски фронт (Савезници, Србија и Солунски фронт и Добровољачко питање, док. 133—193, стр. 135—232), V Италија и Балкан (док. 194—209, стр. 233—250), VI Велике силе и Грчка (док. 210—239, стр. 251—282), VII Србија и Црна Гора (240—242, стр. 283—302), VIII Солунска афера (док. 243—249, стр. 303—318), IX Крфска декларација (док. 250—246а, стр. 319—334), X Руска

револуција (док. 257—299, стр. 335—364) и XI Иницијативе за мир (294—312). На крају књиге су дати основни подаци о значајним личностима које се помињу у документима.

За приређивање збирке коришћени су оригинали докумената, сем у два случаја. Објављена документа се највећим делом налазе у фондовима и збиркама које се чувају у Архиву Југославије (Канцеларија Њ. В. Краља, Јована Јовановића Пиждона и Војислава Јовановића Марамбоа) и Архиву Србије — фонд Министарства иностраних дела Краљевине Србије — Политичко одељење. Документа у оквиру појединих тематских целина су дата по хронолошком реду, са основним архивским подацима. Збирка је намењена ширем кругу читалаца да се из аутентичних докумената српске дипломатије упознају са основним збивањима у 1917. години.

Милица С. Бодрожих